

ЛЕКЦІЯ 1

Тема : *Стилістика як лінгвістична наука і навчальна дисципліна*

Проблемні питання

1. Стилістика як лінгвістична наука і навчальна дисципліна.
2. Методи лінгвостилістичних досліджень.
3. Основні поняття і категорії стилістики.
4. Культура мови та її рівні.

Головні поняття: *стилістика, об'єкт дослідження, стиль, предмет дослідження, стилістичний мовний рівень, стилістична система, методи стилістики, культура мови, пуризм*

Рекомендована література

Основна

1. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови: навчальний посібник. Львів : Вид-во «Світ», 2013. 432 с.
2. Бибик С. П. Усна літературна мова в українській культурі повсякдення : монографія. Ніжин : Аспект-Поліграф, 2016. 589 с.
3. Дудик П. С. Стилістика української мови: посібник. Київ : «Академія», 2005. 368 с.
4. Зарицький М. С. Стилістика української літературної мови. Київ : Парлам. вид-во, 2021. 156 с.
5. Семашко Т. Ф. Практична стилістика і культура мовлення: навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей. Івано-Франківськ : НАІР, 2019. 256 с.
6. Стовбур Л.М. Стилістика і культура мови: методичні рекомендації до практичних занять і самостійної роботи здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Філологія» освітньої програми «Українська мова та література». – Запоріжжя: ЗНУ, 2017.

1. Стилістика як лінгвістична наука і навчальна дисципліна

Розуміння мови як системи і її функціонування передбачає *двоаспектність її вивчення:*

- структурний аспект мовної системи (лад та будова мови);
- функційний аспект мовної системи.

Тому мова виступає в *двох аспектах:*

1) система (лад, статика);

2) вживання та функціонування мови (динаміка).

Мова виникла й існує для вираження думок (тобто динаміки), а реалізується вона – хоча і через окремі одиниці – у тексті. Останній є результатом, а формується процесуально в людській мовній діяльності і має авторство; мова неоднорідна і в тій чи тій мірі відображає особливості її носія, відрізняється характерною манерою, яка визначається множинністю факторів, але, найперше, характером мислення. Це (як і ряд інших позамовних чинників, під впливом яких відбувається мовна діяльність, здійснюється мовленнєве спілкування) визначає характер мови, тобто її стиль.

Мова і стиль пов'язані найтіснішими зв'язками, де *стиль* – один із важливих і яскравих ознак мови, тексту, якість останнього. Істотно, що стиль, будучи ознакою мови, тексту, є явищем динамічного аспекту мови, а не будівельним матеріалом для мови. Звичайно, він послуговується стилістично забарвленими одиницями, які, однак, не створюють системи (або систем, підсистем). Вживання таких одиниць у сучасній українській мові є відображенням попередніх вживань, тобто «нащадками» функціонального минулого.

Отже, стиль якнайтісніше пов'язаний із мовою і, найперше, з такими її складниками, як:

- динаміка (функціонування); мислення; свідомість (пор. мова – це реальна свідомість),
- мовна комунікація (реалізація комунікативної функції);
- людський фактор (відображення в стилі мови, в динаміці вживання соціальних і індивідуальних ознак носіїв мови).

Отже, стилістика вивчає мову, висловлювання, на відміну від граматики, що вивчає систему мови.

Стилiстика – галузь лiнгвiстики, що вивчає набiр, можливостi й принципи використання рiзнорiвневих мовних засобiв в усних i писемних текстах залежно вiд особливостей сфери спілкування, функціонально-стильових рiзновидiв мови й мовлення.

Об'єктом вивчення стилістики, як і інших мовознавчих дисциплін, є мова (її фонологічна, лексико-фразеологічна, граматична, стилістична системи) з властивими їм функціями. , зафіксована у різноманітних текстах.

Предметом дослідження стилістики є виразові можливості та засоби різних рівнів мовної системи, їх стилістичне значення та забарвлення (так звані конотації), а також закономірності вживання мови в різних сферах і ситуаціях спілкування, і як результат цього – своєрідна організація мови, специфічна для кожної сфери.

Напрямки стилістичних досліджень

Стилістика як наукова дисципліна є неоднорідною і консолідує ряд складників (напрямків, структурних розділів):

Функційна стилістика (стилістика мовлення) – вивчає використання стилістичних засобів у суспільній чи індивідуальній мовній практиці. Як вчення про систему функціональних стилів та підстилів й мовні засоби, які їх створюють, зосереджує увагу на виробленні критеріїв виділення та взаємодії стилів, виявленні їх диференційних ознак, визначає стильові домінанти кожного з них, закономірності внутрішньої структури, описує сукупність стилістично маркованих і стилістично нейтральних мовних елементів, властивих кожному зі стилів. Досліджує також взаємозв'язок усного і писемного мовлення, вивчає питання ритмомелодики, різновидів інтонації.

Стилістика ресурсів – найбільш традиційний напрямок, що вивчає стилістичні ресурси мови. Інакше – це описова, аналітична чи структурна стилістика, що дає характеристику стилістично забарвленим засобам мови, виразальним можливостям і семантико-функціональним відтінкам слів, форм, конструкцій, а також засобам словесної образності.

Стилістика художньої мови консолідує стилі художньої літератури або стилю письменника і окремого художнього твору, зокрема, питання інтерпретації конкретних текстів.

Практична стилістика є одним із головних принципів стилістики, що передбачає доцільність і доречність використання того чи іншого мовного засобу

залежно від сфери спілкування і, отже, конкретних його цілей і завдань, ситуації, змісту висловлювання, жанру й інших екстралінгвістичних чинників.

2. Методи лінгвостилістичних досліджень

Про самостійність стилістики як мовознавчої науки свідчать і розроблені нею методи аналізу матеріалу. До найпоширеніших і традиційних у стилістиці відносять такі методи:

✓ **метод семантико-стилістичного аналізу (стилістичний аналіз)** – оскільки стилістика має справу з проблемою адекватності вираження стилістичного значення та його відтінків, відтак провідним у стилістиці є семантико-стилістичний метод аналізу тексту. Стильове забарвлення книжного і розмовно-просторічного характеру властиве афіксальним утворенням на зразок: *шовінізм – наплювізм, мистецтвознавство – хвалькознавство, ідеологія – брехологія, тупологія* тощо;

✓ **метод порівняння** – взаємозв'язок мовних засобів і загальне стилістичне забарвлення функціональних стилів мови базуються на семантико-стилістичних зв'язках мовних одиниць різних рівнів, причому специфіка стилів стає виразною тільки при порівнянні. Звідси неминучість і доцільність порівняльного методу аналізу;

✓ **метод зіставлення** – відбір мовних одиниць із однорідного матеріалу неможливий без зіставлення цих одиниць за певними ознаками та якостями, які б відповідали потребі ефективного спілкування: *Лихо моє чубатеє* [чубате], *ніхто мене не сватає* (Н. тв.) – повна нестягнена форма сприяє збереженню ритмомелодики народного вислову.

✓ **метод стилістичного експерименту** – у процесі комунікації та передачі інформації постійно відбувається коригування (добір, зіставлення, заміна) мовних одиниць із метою більш повної характеристики стилістичних ознак авторського (першого варіанта) тексту. Полягає у творенні тексту із певною стилістичною метою (настановою) шляхом добору, змін слова або словосполучення, ряду підстановок, наприклад синонімічних: *говорити* –

розмовляти, розповідати, казати, промовляти; гомоніти, балакати, теревенети; лебедіти, мовити, ректи

✓ **статистичний метод** – при дослідженні функціональних стилів, зокрема, при з'ясуванні впливу на стиль мови тих чи інших екстралінгвальних чинників, при визначенні специфіки стилю використовується статистичний метод дослідження;

Оскільки вивчення функціональних стилів спирається на загал екстралінгвістичних чинників, необхідне використання знань різних наукових дисциплін, тобто задіяння комплексу методів, що є актуальними у сучасній лінгвістиці.

3. Основні поняття і категорії стилістики

Мовний стиль, з точки зору теоретичної стилістики, – історично сформований, суспільно усвідомлений різновид загальнонаціональної літературної мови, який відрізняється принципами добору, організацією мовних засобів і самими мовними засобами відповідно до сфери суспільних стосунків. Це сукупність мовних засобів, що зумовлюється змістом, метою, характером висловлювання.

Функційний стиль – різновид мовлення з властивими йому лексико-фразеологічними, морфолого-синтаксичними засобами, використовуваний для реалізації однієї з функцій мови – спілкування, повідомлення, впливу. Оскільки мова, функціонуючи у різних сферах суспільного життя, набуває типових стильових ознак, то стиль мовлення визначається як певна система використання мовних засобів, з яких формується кожен зі стилів мови з метою реалізації її суспільних функцій. Функційний стиль співвіднесений із певною сферою суспільно-виробничої діяльності мовців і має свою сферу використання, призначення, ознаки і мовні засоби. Розрізняють такі основні функційні стилі: *науковий, офіційно-діловий, публіцистичний, розмовно-побутовий, художній, конфесійний, [епістолярний]*.

Стиль індивідуальний (ідіостиль) – своєрідність мовлення індивіда, особлива манера його мовної діяльності. Це поняття стосується насамперед стилю майстра

слова і залежить від творчої індивідуальності автора, його світосприймання та світовідчуття, ставлення до явищ навколишньої дійсності та їх оцінки.

Ідіолект – сукупність формальних і стилістичних особливостей, властивих мовленню окремого носія мови (індивіда), що пояснюється віком, фахом, місцем проживання, соціальним станом, загальним рівнем культури певної людини.

Стиль експресивний – різновид мови, що сформувався за ступенем експресії думок і почуттів, емоцій і настанов на досягнення цілей і мети незалежно від сфери діяльності. Це співвідношення таких засобів мови, які викликають у співрозмовника почуття піднесеності, урочистості (*високий стиль*), або становлять нейтральну інформацію, звичне спілкування (пор. *середній стиль*, нейтральний), чи орієнтовані на досягнення ефекту іронії, зневаги (пор. *низький стиль*).

Колорит – загальне забарвлення (тональність, регістр) висловлювання, орієнтоване на суб'єктивно-оцінне сприймання, на потребу викликати певні асоціації, відповідний настрій, емоції у читача / слухача. Накладається на функціонально-мовні стилі і проявляється в них більшою чи меншою мірою. Види колориту: *хронікальної інформативності, урочистості, офіційності, інтимності-ласкавості, гумору, сатири, іронічності, фамільярності, народнопісенності, невимушеної розмовності, вульгарності*.

Стилістична система мови – сукупність стилів мови й мовлення, підстилів, жанрових різновидів, колоритно-стилістичних виявів, експресивних та індивідуальних стилів у їх взаємодії та взаємозв'язках, а також мовностилістичні засоби, способи та прийоми їх використання.

Мовна норма – сукупність загальновизнаних мовних засобів, що вважаються правильними та зразковими на певному історичному етапі і є ознакою розбудованої стилістичної системи літературної мови. Мовна норма звичайно співвідноситься з рівнями мовної структури, але не ототожнюється з ними. Виділяють орфоепічно-акцентуаційні, лексичні, словотвірні, морфологічні, синтаксичні та стилістичні норми сучасної української літературної мови.

Стилістична норма – сукупність мовних засобів, які характеризуються частотністю щодо різних стилів і мають потенційне стилістичне (емоційно-

оцінне, експресивне) значення, відповідне певному функціональному різновиду мови. Вони регулюють доречний вибір слова чи синтаксичної конструкції відповідно до умов спілкування і стилю викладу. *Напр.: Вони обмінялися інформацією* (книжне мовлення, офіційне спілкування) – *Вони розповіли один одному про останні новини* (розмовне мовлення, невимушене спілкування).

Стилістична помилка – порушення функціональної доцільності, що виражається в недоречному використанні мовного засобу в певному контексті і призводять до зниження експресивності та емоційності мовлення. *Види стилістичних помилок*: стилістичні огріхи, пов'язані з недостатнім оволодінням ресурсами української мови; стилістичні помилки, що засвідчують недостатньо розвинене мовно-стилістичне чуття; помилки, які відбивають порушення норм функційних стилів.

Конотація – «прирощення смислу»; додатковий компонент значення мовної одиниці, що доповнює її предметно-логічний зміст суб'єктивними відтінками оцінки, емоційності, експресивності, функціонально-стилістичної забарвленості, а також відтінками, зумовленими соціальними, ідеологічними, культурними, ситуаційними аспектами комунікації.

Стилістичне значення (маркованість, стилістичне забарвлення, стилістичний струмінь) – оцінні, емоційно-експресивні (власне стилістичні) та функціональні (стильові) ознаки, які обмежують використання мовних одиниць певною сферою і таким чином несуть стилістичну інформацію; додаткове до лексико-граматичних значень слів і виразів, один із видів конотації. Типи стилістичного значення: аксіологічне (оцінне), емотивне (емоційне), образно-експресивне, функціональне.

Стилістичні засоби – елементи мови, здатні виражати стилістичну інформацію: експресивно-оцінну, експресивно-емоційну, функціонально-стильову (наприклад: *завидющий, ненависний, патлатий, страшенний, лагідний, любий, личко, матуся; виклик, запис, опис, чинити опір; варнякати, верещати, діжка, збіжжя, колотнеча, лепетати, макітра, начиння, прання* тощо).

Стилістема – окрема мовна одиниця (від фонему і до тексту) з властивою їй стилістичною функцією, з актуалізованим потенціалом конотативної семантики, що сприяє досягненню ряду зображально-виражальних функцій.

Виразність – комунікативна якість усного або писемного мовлення, здатність словесної форми привертати увагу, викликати інтерес до висловлюваного, впливати на емоції та почуття мовців. Виразність включає в себе *образність* мовлення, яка передбачає вживання слів і словосполучень у незвичному, метафоричному значенні, що дає змогу образно, художньо відтворювати дійсність.

Експресивність – виразно-зображувальна якість мовлення, інтенсивна (підкреслена), піднесена виразність; здатність мовної одиниці передавати експресію, властивість мовної одиниці підсилювати логічний та емоційний зміст висловленого, виступати засобом інтенсифікації виразності мовного знака, засобом суб'єктивного увиразнення мови.

Експресема – мовна одиниця з підкресленим виявом яскравості та незвичності зображуваного, або посиленням, інтенсифікованим вираженням різної гами характеристичних, оцінно-емотивних відчуттів (*сила-силення, черемха мрій, фонтан бузку*).

Стилістична функція – роль мовного знака, що сприяє досконалості, доречності, адекватності мовлення і сприймання; зображально-виражальна роль, цілеспрямоване призначення слів і виразів, обумовлені ідейно-змістовою інформацією та своєрідністю стилю автора. Її суть полягає у з'ясуванні: з якою метою і для досягнення яких цілей використовуються виражальні засоби мови.

Стилістичний аналіз тексту – з'ясування особливостей мовного стилю (підстилю), його стилетвірних ознак, а саме: сукупності таких фонетичних, лексичних, фразеологічних, граматичних одиниць, що формують цей стиль, увиразнюють мовлення.

Стилістичний прийом – спосіб створення стилістичного значення або його відтінку за допомогою стилістичних засобів; різні способи комбінування мовних одиниць.

Прийом стилістичної детермінації, суть якого полягає у виділенні на фоні стилістично нейтральних одиниць виразного стилістично маркованого елемента високого або зниженого тону, позитивної чи негативної характеристики, такого, що надає відповідної конотації усьому тексту.

Стилізація – стилістичний прийом наслідування, свідоме насичення тексту ознаками певного стилю, жанру, характерними для відповідної епохи, етнографічно-діалектного чи соціального середовища, індивідуально-авторської стильової манери мовлення. Стосовно того, яку мету наслідує автор, стилізація може бути: *історичною, соціальною, фольклорною, народнорозмовною чи просторічною, етнографічно-діалектною, поетичною, жанровою.*

4. Культура мови та її рівні

І культура мови, і стилістика розвивають вміння знаходити найбільш точні, доцільні, стилістично виправдані засоби для вираження думки в конкретній мовній ситуації; комунікативні якості мови, що розглядаються культурою мови, в рамках стилістики стають важливими характеристиками певного функціонального стилю; риторика і стилістика сприяють розвитку доцільної та виразної майстерності, що впливає на аудиторію. Якщо питання правильності, чистоти, доречності використання мовних засобів – це типові питання культури мови, то аспекти виразності мовлення, відповідності специфіці того чи іншого стилю – це вже прерогатива стилістики.

Культура мови – це, найперше, культура людини і рівень її загального розвитку, як особистості. Поняття культури мови пов'язане не тільки з лінгвістичними здібностями, а й із загальною культурою особистості, з її естетичним і психологічним сприйняттям навколишнього світу та людей. Рівень культури мовлення частково відображає спосіб життя людини, та навіть більше – спосіб життя цілих народів. І в наших силах і можливостях вірно використовувати духовну й культурну спадщину мови, яка, незважаючи ні на що, продовжує розвиватися і збагачуватися.

Поняття «культура мови» консолідує кілька *рівнів*:

- 1) *правильність мови* полягає у відповідності літературним нормам, що діють у мовній системі;
- 2) *стилістична окресленість* ґрунтується на знанні мови, ерудиції мовленнєвих умінь і навичок мовця;
- 3) *комунікативна доцільність і оптимальність* передбачає найбільшу відповідність певним вимогам;
- 4) *мовна майстерність* – це вибір найбільш вдалого варіанту мовної форми з ряду можливих із опертям на володіння мовними нормами.

У межах означених рівнів виформовуються такі комунікативні якості мови, як: *правильність, точність, змістовність, послідовність, логічність, ясність, чистота, доречність та доцільність, виразність, різноманітність, багатство й естетичність* виражальних засобів.

Часто мовці сприймають рекомендації з культури мови як заборону, обмеження, стримування природного в індивідуальному слововживанні вільного вибору слів, конструкцій, фразеологічних зворотів. У зв'язку з цим варто розрізняти поняття «пуризм» і «культура мови». *Пуризмом* називають прагнення очистити мову від іншомовних слів, замінивши їх назвами, утвореними на ґрунті лексичних засобів і словотвірних можливостей власної мови.

Культура мовлення – це ще й загальноприйнятий *мовний етикет* – усталені мовні звороти, типові формули, які відповідають національно-культурним традиціям суспільства, що ними послуговуються у певних ситуаціях спілкування. Серед виражальних засобів української мови – типові формули звертання, вітання, прощання, побажання, подяки, поздоровлення, прохання, вибачення, співчуття тощо.